

ZNAČAJ TERITORIJALNOG KAPITALA ZA RURALNI RAZVOJ U EKONOMIJI ZNANJA

U radu se analizira značaj teritorijalnog kapitala i kontinuiteta ruralne revitalizacije zasnovane na znanju i kreativnosti. Ukazuje se na neophodnost prevazilaženja nepovoljne postojeće privredne i društvene strukture ruralnih područja Srbije, koja zahtevaju ekonomsko-društvenu modernizaciju, uz uvažavanje endogenih činilaca razvoja. Shodno tome, cilj istraživanja je da se ukaže da je za uspešan ruralni razvoj neophodno sve endogene resurse staviti u funkciju koja obezbeđuje održivi inovativni razvoj, koji obuhvata složene strukture institucionalne, organizacione i tehničko-tehnološke promene ekonomije i društva. Polazeći od stava da se ekonomsko-društveni razvoj kreira u lokalnim sredinama, ukazuje se da je on opredeljen ne samo prirodnim potencijalima i prirodnim resursima, nego i njihovom međusobnom komplementarnošću sa kreativnim delatnostima, kao i institucionalnim ambijentom za uspešno sprovođenje procesa revitalizacije ruralnih područja. Načini za podsticanje razvoja ruralne ekonomije i primeri dobre prakse kreativnog preduzetništva u ovom sektoru su, takođe, predmet razmatranja. Rezultati istraživanja ukazuju da su nove strategije ruralnog razvoja, u uslovima dinamičnog razvoja nauke, znanja, tehničko-tehnoloških inovacija, kreativnosti i preduzetništva, neminovne, i da sam rast i razvoj zavisi od proaktivnog delovanja na spoljne i unutrašnje izazove.

Ključne reči: ruralni razvoj, teritorijalni kapital, kreativno preduzetništvo, ekonomija znanja.

* Univerzitet „Union - Nikola Tesla“, Fakultet za menadžment, Sremski Karlovci;
g.kvirgic73@gmail.com

1. Uvod

Koncept održivog ruralnog razvoja predstavlja jedan od osnovnih ciljeva međunarodne zajednice i ugrađen je u politike i strategije razvoja svih zemalja, kako bi se obezbedila veća efikasnost u korišćenju raspoloživih resursa i jednakost među generacijama. Održivi ruralni razvoj usmeren je ka rastu konkurentnosti ruralne ekonomije, kroz diverzifikaciju privrednih aktivnosti, unapređenje života ruralne populacije, zaštitu životne sredine, kao i redukovanje nepovoljnih društveno-ekonomskih tendencija u ruralnim područjima. Pri tome treba imati u vidu da poljoprivreda, iako dominantna u ruralnim područjima, ne može biti jedini pokretač revitalizacije i razvoja ruralnih područja, jer razni savremeni izazovi podstiču razvoj zasnovan na znanju, modernim tehnologijama, standardima, inovativnim proizvodima, zaštiti životne sredine, poštujući principe odgovornog upravljanja resursima.

Uvažavajući savremene izazove, strateški pravci ruralnog razvoja Republike Srbije usmereni su na podsticanje ekonomskog i socijalnog razvoja ruralnih područja, u saglasnosti sa njihovim specifičnostima. Iako ruralna područja Republike Srbije imaju povoljne resurse za uspešnu implementaciju koncepta održivog razvoja, prisutni su i mnogobrojni izazovi, pa su neophodne krupne strukturne promene i značajna ulaganja u ovu oblast. Kao i kod većine drugih zemalja, ruralna područja Republike Srbije pokazuju znake društveno-ekonomskog zaostajanja u odnosu na urbane sredine, suočavaju se sa procesom devastacije i nepovoljnom demografskom, obrazovnom i starosnom strukturom.¹ Ograničenje razvoju predstavljaju i nizak nivo infrastrukturne opremljenosti ruralnih područja, nedovoljna socijalna uključenost, teritorijalna kohezija i izraženo siromaštvo ruralnog stanovništva.² Prevazilaženje relativne razvojne zaostalosti ruralnih područja moguće je ostvariti kroz diverzifikaciju ruralne ekonomije, kreativno preduzetništvo, inovacije i demografsku revitalizaciju. Kreativnost po definiciji uvek sadrži aspekt novog i inovaciju, samo što se u slučaju ruralne industrijalizacije ne radi o inovaciji fizičkog tipa, nego više o društvenoj, odnosno, kulturnoj inovaciji.

Devastacija ruralnih područja zahteva da se krene od ruralne industrijalizacije, ruralnog razvoja zasnovanog na znanju i revitalizacije kroz kreativni pristup, preduzetništvo i promovisanje inkluzivnosti. Zato je predmet istraživanja u ovom radu značaj teritorijalnog kapitala za razvoj ruralne ekonomije i primenu stimulativnih strategija zasnovanih na znanju i kreativnosti. Na osnovu relevantnih saznanja o stanju ruralnih područja Srbije,

¹ Zekić, S., Matkovski, B. (2015): "Razvojne mogućnosti ruralnih područja Srbije", *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, 153(4), 757-771.

² Vujičić, M., Ristić, L., Obradović, S. (2012): "Rural poverty reduction in the Republic of Serbia – a new approach of the Jagodina's local self-government", *Actual Problems of Economics*, No 5 (131) 2012, pp. 339-345.; Bogdanov, N. (2015): *Ruralni razvoj i ruralna politika*, Univerzitet u Beogradu - Poljoprivredni fakultet, Beograd.

cilj istraživanja je da se ukaže na značaj efikasnog sprovođenja revitalizacije ruralnih područja i strukturnih promena, kao uslova ekonomskog i društvenog razvoja. U skladu sa postavljenim predmetom i ciljevima istraživanja, u radu se polazi od sledećih hipoteza:

H1: Materijalni i nematerijalni razvojni resursi posmatraju se kao ukupan kapital kojim neka teritorija raspolaže, uz isticanje značaja onih faktora koji su specifični za konkretno ruralno područje.

H2: Neophodnost prevazilaženja nepovoljne postojeće privredne i socijalne strukture zahteva donošenje novog koncepta kreativizacije ruralne ekonomije, koja uvažava endogene činioce razvoja, uz neophodno prožimanje sa konceptom egzogenog modela razvoja.

H3: Uprkos mnogobrojnim preprekama i ograničenjima, adekvatno sinergetsko korišćenje kreativnog preduzetništva i menadžerskih inovacija omogućava bolju implementaciju strategija kojima se stimuliše razvoj ruralne ekonomije.

Odabrani metodološki pristup uključuje kvalitativnu analizu, metode sinteze i indukcije, i na osnovu empirijskih istraživanja različitih autora u ovoj oblasti, izvršeno je sintetizovanje različitih stavova, na osnovu kojih su izvedeni generalni zaključci o uticaju teritorijalnog kapitala i kreativnog preduzetništva na ruralni razvoj i konkurentnost ruralnih područja.

2. Ekonomska transformacija ruralne ekonomije

Održivi ruralni razvoj zavisi od unutrašnjih materijalnih i nematerijalnih resursa, koji doprinose i obezbeđuju ekonomsku efikasnost, konkurentnost, kao i blagostanje i kvalitet života seoskog stanovništva. Najčešći uzroci u produbljavanju problema razvoja ruralnih područja su: demografija, udaljenost, obrazovanje i tržište rada, i za njihovo rešavanje potreban je inovativni i kreativni pristup.³ Efikasniji razvoj ruralnih područja onemogućavaju brojni spoljni faktori, koji se odnose na klimatske promene, ekonomsku globalizaciju, međunarodne integracije i dr. Naime, kompleksni su uticaji sa kojima se, u savremenim uslovima, suočava ruralni razvoj, jer su institucionalni, proizvodni, finansijski, organizacioni i međunarodni izazovi izuzetno kompleksni. Zato su značajna istraživanja koja se odnose na pitanja globalizacije i održivog razvoja, pri čemu se njihovi uticaji mogu posmatrati sa različitih aspekata za ostvarivanje brojnih razvojnih koristi za realizaciju ciljeva održivog razvoja⁴, sa aspekta klimatskih

³ Revija ruralnog razvoja EU, 2/2012, UNDP, Hrvatska.

⁴ Stiglitz, J. E. (2002): *Globalization and Its Discontents*, W.W. Norton & Company, NY, Bruinsma; J. (2003): *World agriculture: towards 2015/2030 – an FAO perspective*, Earthscan Publications, London; Anderson, K. (2010): *Globalization's effects on world agricultural trade, 1960–2050*, Royal Society, London.

promena⁵, sa stanovišta članstva u EU i STO.⁶ Značaj nove ruralne ekonomije⁷, kao i velika odgovornost razvojne politike⁸, od izuzetne su važnosti za strukturno prilagođavanje, investiranje u kreativne delatnosti i rešavanje društveno-socijalnih problema u ruralnim područjima.

Ekonomska struktura u ruralnim područjima je specifična, vrlo neujednačena i uslovljena raznovrsnim faktorima. U zavisnosti od toga, mogu se izdvojiti ruralne ekonomije:⁹

- bazirane na prihodima od prava na korišćenje rente u ruralnim područjima, čiji su resursi zasnovani na poljoprivredi i industriji koja koristi prirodne sirovine i gde stanovništvo teško prihvata inovacije;
- ruralne ekonomije zavisne od spoljnih investicija i resursa - gde ne postoji sopstveni finansijski kapital, već zavisi od velikih kompanija i gde je državna intervencija neophodna u izgradnji infrastrukture, otvaranju novih radnih mesta, u cilju podizanja životnog standarda stanovništva;
- preduzetničke ruralne ekonomije - gde se bolje valorizuju resursi, razvijenije je preduzetništvo, MSP, bolja je valorizacija znanja i kulturnih vrednosti.

Ekonomska transformacija ruralnih područja odvijala se različitim tempom u pojedinim zemljama, pri čemu su neki beležili dinamičnije promene od drugih. Uslov kontinuiranih strukturnih promena u ruralnim područjima jeste

⁵ Campbell-Lendrum, D., Corvalan, C., Neira, M. (2007): "Global climate change: implications for international public health policy", *Bulletin of the World Health Organization*, 85(3), 235-237; Rosegrant, M. et al. (2008): *Climate Change and Agriculture - Threats and Opportunities*, GTZ, Germany; Elbehri, A., Genest, A., Burfisher, M. (2011): *Global Action on Climate Change in Agriculture*, FAO UN, Rome; Ansuategi, A. et al. (2015): *The impact of climate change on the achievement of the post-2015 sustainable development goals*, CDKN, HR Wallingford & Metroeconomica, London.

⁶ Swinnen, J. (2003): "Between Transition, WTO, and EU Accession: Agriculture and Agricultural Policies in Formerly Centrally Planned Countries", in: *Agricultural policy reform and the WTO: where are we heading?*, Capri, Italy; Hennis, M. (2005): *Globalization and European Integration - The Changing Role of Farmers in the Common Agricultural Policy*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Oxford; Božić, D., Bogdanov, N. (2006): "Agrarna politika Srbije u periodu tranzicije", *Poljoprivreda i ruralni razvoj Srbije u tranzicionom periodu*, 17-34, DAES i Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd; Bogdanov, N. (2015): *Ruralni razvoj i ruralna politika*, Univerzitet u Beogradu - Poljoprivredni fakultet, Beograd; Ristić, L. (2013): "Strategijsko upravljanje održivim ruralnim razvojem u Republici Srbiji", *Ekonomski horizonti*, 15(3), 229-243; Volk, T., Erjavec, E., Mortensen, K. (2015): *Poljoprivredna politika i evropske integracije u Jugoistočnoj Evropi*, FAO, Rome.

⁷ Njegovan, Z., Crnokrak, N. (2012): "Ruralni razvoj u ekonomskim teorijama razvoja", *Agroprivreda Srbije u pretpristupnom periodu*, 89-109, DAES, Beograd.

⁸ Bojnec, S. (2007): "The new rural economy: change, dynamism and government policy", *Journal of Agricultural Economics*, 58(2), 381-383.

⁹ Marini, M. B., Mooney, P. H. (2006): "Rural Economics", in: Cloke, P., Marsden, T., Mooney, P. H. (eds.) *Handbook of rural studies*, 91-103, Sage, London.

stvaranje poslovnog ambijenta sa makroekonomskom stabilnošću, raspoloživošću kapitala za ulaganje u obrazovanje kreativnih kadrova, ulaganje u istraživanje i razvoj, razvoj nematerijalne infrastrukture i afirmaciju projekata koji mogu pokrenuti društvenu i ekonomsku obnovu ruralnih područja. Socijalno-društveni kapital ima široko značenje i može imati materijalni oblik (putevi, železnice, vodosnabdevanje, elektrosistem), koji se često naziva infrastrukturom, i nematerijalni oblik (znanje, veštine, obrazovanje, komunikacije, kultura, umrežavanje itd.), koji se naziva suprastrukturom. Na osnovu toga, u literaturi je prisutan i jedan novi koncept, definisan kao kreativna suprastruktura, gde se iznose ideje o uticaju kreativnosti na ruralni razvoj. Naime, kulturne vrednosti imaju suštinski značaj za kvalitet društveno-ekonomskog života u seoskim područjima i bitno utiču na njihov razvoj. Razvoj ovih delatnosti utiče na generisanje više radnih mesta, povećanje prihoda, unapređenje ruralnog turizma, zadržavanje mladih ljudi na selu i povratak iskusnijih generacija, koje doprinose diverzifikaciji privredne strukture ruralnih područja, kao i smanjenju siromaštva. Nove delatnosti iz domena kulturnog nasleđa, zasnovane na privatnoj inicijativi i preduzetništvu, mogle bi da budu privlačne za nove investicije u mala i srednja preduzeća, koja umnogome pospešuju razvoj ruralnih sredina.¹⁰

U literaturi i praksi su analize pokazale da na ruralnim područjima mogu biti zastupljena dva koncepta razvoja.¹¹ Jedan koncept je prisutan na područjima koja se odlikuju veoma povoljnim uslovima razvoja i zasnovan je na preduzetništvu i kreativnoj klasi. Ova područja vode računa o mogućim doprinosima eksternih pogodnosti, kao sredstvu privlačenja kreativnog kapitala, nauke i istraživanja. Ovaj model razvoja promovise i OECD, 2006.godine, poznat kao kontinuitet ruralnog rasta zasnovan na znanju i kreativnosti. Drugi razvojni režim je više izražen na manje pogodnim područjima u razvojnom smislu. On se više oslanja na eksterne faktore, uslovljen je blizinom gradova, jeftinom radnom snagom i prirodnim resursima. Preduzetničkim inicijativama i inovacijama u ruralnim područjima značajne promene doživljava i struktura potrošnje, što će u mnogome, takođe, diverzifikovati privrednu strukturu ruralnih područja i imati suštinski značaj za kvalitet života u seoskim područjima.

3. Faktori od značaja za razvoj ruralne ekonomije

Kognitivni pristup ruralnom razvoju ističe značaj onih faktora koji su specifični za konkretno ruralno područje i zajedno sa funkcionalnim pristupom čini novi koncept teritorijalnog kapitala, koji se prvi put spominje prvi put u

¹⁰ Ristić, L., 231.

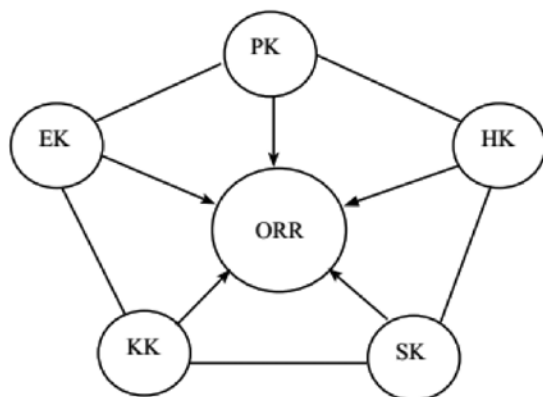
¹¹ Rikalović, G., Molnar, D., Mikić, H. (2016): „Ruralni razvoj i kreativna ekonomija”, *Stanje i perspektive agroprivrede i sela u Srbiji*, 41- 68, Univerzitet u Beogradu - Ekonomski fakultet, Beograd.

publikaciji OECD-a, Territorial Outlook, a 2005. godine je ponovo uvršten u Izveštaj komisije EU. Pomenuti koncept zagovara razvoj ruralne ekonomije opredeljen materijalnim i nematerijalnim razvojnim resursima, resursima koji su u zajedničkom vlasništvu i kapacitetima lokalnog tržišta, koji su dostupni na nekom području i na kojima ono bazira svoju konkurentnost.¹²

Da bi se ruralna područja, u savremenim uslovima, mogla razvijati, neophodno je da svi endogeni resursi budu efikasno korišćeni. Osnovni elementi koje treba da poseduje svaki region koji pretenduje da ostvari društveno-ekonomski razvoj jesu:¹³

1. *Proizvodni kapital* (PK) – njegov značaj potiče iz neoklasičnih teorija rasta po kojima proizvodnju dominantno determinišu tradicionalni faktori proizvodnje, rad i kapital.
2. *Humani kapital* (HK) – odnosi se na kvalitet radne snage kao faktora proizvodnje (nivo formalnog i neformalnog obrazovanja, nove veštine).
3. *Socijalni (društveni) kapital* (SK) – čine ga interakcija i komunikacija između aktera u regionu, zatim poslovne mreže (formalne i neformalne) između preduzetnika i relacije koje se zasnivaju na poverenju.
4. *Kreativni kapital* (KK) – nivo sposobnosti da se savladaju novi izazovi i iskoriste mogućnosti, a potiče iz postojanja preduzetničkog duha i preduzetničke kulture, i predstavlja nove načine razmišljanja i delovanja, sposobnost da se postojeći problemi rešavaju na inovativan način.
5. *Ekološki kapital* (EK) – čine ga pogodni uslovi za život i rad, značajno povećavaju inovativni potencijal regiona, a time i njegove kapacitete za održivost.

Slika 1. „Pentagon“ model kreativnih resursa/snaga za održivi ruralni razvoj

Izvor: Stimson, R., Stough, R., Nijkamp, P. (2011): *Endogenous Regional Development: Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*, Edward Elgar, Cheltenham, UK, 10.

¹² Bogdanov, N., 142.

¹³ Rikalović, G., Molnar, D., Mikić, H., 52.

Na nižim stepenima razvoja ruralnih područja, prirodni potencijali i fizički resursi presudno opredeljuju konkurentnost ruralne ekonomije i njenu strukturu. Primat se daje poljoprivrednoj proizvodnji, ribarstvu i šumarstvu. U kasnijim fazama razvoja, potencijali kao što su termalni izvori, rudna bogatstva, MSP, infrastrukturna opremljenost, tehničko-tehnološki progres i slično, postaju primarni faktori razvoja. Ovaj koncept može biti uvek prisutan zbog multifunkcionalne poljoprivrede i mogućnosti koje ona pruža za razvoj ruralne ekonomije.

Ljudski kapital je temelj razvoja ruralnih sredina i njihove konkurentnosti, jer uzima u obzir vitalnost i obrazovnu strukturu seoskog stanovništva, preduzetnički potencijal radne snage, spremnost za prihvatanje inovacija, tradicionalno znanje i on je jedan od najmobilnijih faktora razvoja. Ruralna područja koja imaju sposobnost da zadrže svoju ili privuku eksternu kvalitetnu radnu snagu imaju velike komparativne prednosti za održivi razvoj.¹⁴ Ekonomski posmatrano, socijalni kapital obuhvata postojanje pravila i odnosa koji olakšavaju razmenu informacija, ideja i inovacija, i on obuhvata institucije javnog i privatnog sektora, civilnog društva i NVO, kao i druge formalne i neformalne grupe. U tom smislu, mreže kroz koje se odvija socijalna povezanost seoskog stanovništva su veoma bitne.

Kreativni kapital afirmiše lokalni kulturni identitet, zasnovan na kulturnom nasleđu i prirodnoj baštini, značajan je za promociju lokalnih brendova i identiteta, uspostavljanje turističke infrastrukture, kulturnih aktivnosti i sl, i predstavlja moćan ekonomski i socijalni resurs, koji se može upotrebiti za ubrzavanje ruralnog razvoja. Ekološka sredina, uz postojanje različitih sadržaja za rekreaciju, sport, kulturu i slično, značajno povećava efikasnost i kvalitet življenja na nekom području.

Značajan faktor razvoja ruralnih područja je i „pogodnost ruralne sredine“ („rural amenities“), koji se odnosi na širok spektar prirodnih i veštačkih karakteristika ruralne sredine, uključujući nepristupačne predele, kultivisane predele, istorijske spomenike i kulturnu tradiciju. One se razlikuju od ostalih običnih karakteristika neke sredine zato što se one prepoznaju kao specijalne socijalne i ekonomske vrednosti. Neke sredine sa značajnim pogodnostima pokazale su sposobnost u privlačenju atraktivnih ili razvojnih konkurentskih prerađivačkih industrija (inkubatori i klasteri), ekstremni turizam, NEAT turizam, selektivni turizam i dr.

Za podsticanje razvoja ruralne ekonomije postoje brojne strategije, a među njima najznačajnije su:¹⁵

- unapređenje znanja i veština radne snage, gde obrazovne politike i institucije mogu doprineti poboljšanju ljudskog kapitala u ruralnim oblastima, na taj način što omogućavaju pristup daljem obrazovanju, praćenjem potreba lokalnog tržišta rada, inoviranjem obrazovnih programa i modula, ulaga-

¹⁴ Bogdanov, N., 145.

¹⁵ *Ibid*, 147.

njem napora da se najkvalitetnija radna snaga zadrži u datom ruralnom području i privlačenjem mladih talentovanih ljudi za otvaranje biznisa u ruralnim područjima;

- jačanje ruralnih tržišta - da bi ruralni region bio konkurentan, on mora da proizvede robu i usluge, koje mogu ostvariti profit i na drugim regionalnim tržištima. Ključni element od značaja za razvoj lokalnih tržišta je razvoj lanaca snabdevanja i umreženost lokalnih proizvođača (zadruge, proizvođačke asocijacije, klasteri), čime se značajno poboljšava konkurentnost lokalne ekonomije;
- podrška inovativnosti - globalizacija zahteva inovacije kao bitan preduslov za ruralni ekonomski razvoj. One se odnose ne samo na nove proizvodne prakse i tehnologije, nego i na unapređenje i poboljšanje načina na koji se sprovode već postojeći tehničko-tehnološki postupci i modeli. Inovacije koje doprinose razvoju ruralnih područja se odnose i na novi način rada, pronalazjenje novih rešenja za socijalne, ekonomske i ekološke probleme, razvoj novih tehnologija, proizvoda, istraživanja i partnerstva, i adaptaciju već poznatih rešenja u praksi na poznate uslove, transferom znanja i regionalnom saradnjom;
- jačanje socijalnog kapitala i kapacitet lokalne vlasti - decentralizovani proces odlučivanja sa efikasnim institucionalnim okruženjem predstavlja važan preduslov za razvoj ruralne ekonomije i lokalni ekonomski rast, kao i unapređenje saradnje lokalnih aktera;
- strategije koje promovišu digitalizaciju ruralne ekonomije sa ciljem da se omogući kreiranje proizvoda koji se traže na globalnom tržištu.

Lokalne inicijative sa pristupom “bottom-up” predstavljaju efikasan i fleksibilan odgovor na spoljne izazove i zadržavanje benefita za razvoj u lokalnoj zajednici.

4. Primeri dobre prakse

U vreme rastuće globalizacije, lokalne vlasti razvijenih zemalja sprovode određene strategije, u čijoj osnovi je kreativni pristup razvoju ruralne ekonomije. Naime, ruralna područja se sve više suočavaju sa odlaskom ljudi u veće gradske centre, nedovoljnim mogućnostima za zapošljavanje, neiskorišćenošću sopstvenih potencijala, neizgrađenom infrastrukturom, osiromašenjem i sl. Modeli koji mogu izmeniti postojeće stanje u praksi se mogu svrstati u tri osnovne grupe:¹⁶

- ruralni razvoj i kreativne industrije - predstavlja model gde kreativne industrije nisu integrisane u razvoj ruralnog područja, već samo doprinose una-

¹⁶ Rikalović, G., Molnar, D., Mikić, H., 58-59.

pređenju kvaliteta života i ekonomskom osnaživanju ruralne populacije, i sproveden je u modnoj industriji širom sveta. Program su pokrenule UN 2006. godine, u cilju smanjenja siromaštva u Africi, dominantno ruralnih oblasti, poput Etiopije i Kenije, a kasnije su se programu pridružili i proizvođači sa Haitija, iz Kambodže i Malija. Mreža funkcioniše po modelu rada od kuće i zadružnog povezivanja proizvođača, preko direktnih narudžbina od modnih kuća.

- ruralni razvoj vođen kreativnim industrijama - u ovom modelu kreativne delatnosti potpuno su integrisane u razvoj ruralnih oblasti. One se oslanjaju na prirodne resurse, običaje, tradicionalne i kulturne vrednosti. Ovaj model karakteriše formiranje visokog nivoa kreativnog kapitala i velika uključenost stanovništva u turizam. Kao primer, može se uzeti ruralno područje Konso u Etiopiji, koje je zbog specifičnih kulturnih i prirodnih resursa, svrstano u listu zaštićenih UNESCO predela 2010. godine. Primeri ovog modela se mogu naći i u Srbiji, na primer, selo Zlakusa (tradicionalna grnčarija, pri čemu oko 40 porodica živi od proizvodnje grnčarije na ekološki način i ruralnog turizma baziranog na ovoj delatnosti) i Kovačica (slovačka naivna umetnost);
- kreativizacija ruralnog razvoja - po ovom modelu, inovacije i znanja iz kreativnih industrija imaju višestruke efekte na druge delatnosti koje postoje u ruralnom području. Njihova dejstva mogu biti multiplikatorska (utiču na rast dohotka zajednice i nivo populacije); akceleratorski efekat (utiču na dinamiku rasta ruralne ekonomije i njenu diverzifikaciju); i gravitacioni efekat koji u dugom roku utiče na atraktivnost ruralnog područja, unapređenje kvaliteta života i poslovne klime.¹⁷

Inovativni projekti, poput inovacija u edukaciji, za bolji pristup obrazovanju u Poljskoj; inovacija u turizmu na Malti; u oblasti hrane u Danskoj; otvorenih poljoprivrednih gazdinstava u Francuskoj; inovativnog pristupa poljoprivredno-ekološkim aktivnostima, po modelu zadruge u Holandiji; društvenih preduzeća u Poljskoj i ostalim ruralnim krajevima širom Evrope, su primeri kako se inovativne ideje mogu pokrenuti mobilizacijom lokalnih resursa ruralnih područja na nov kreativni način.¹⁸ Sličan primer, gde se brine o potencijalima kreativne privrede za lokalni razvoj i unapređenje kvaliteta života u zajednici, postoji i u Srbiji, u Pirotu, koji je oduvek bio poznat po tradicionalnim i kreativnim zanatima (izrada ćilima sa poznatim ornamentima). Inovativni razvoj je podržao Unesco fond za kulturnu raznolikost, radi povezivanja kulturnih potencijala i

¹⁷ Mikić, H. (2015): „Održivo upravljanje kulturnim nasleđem u kreativnoj ekonomiji: smernice za lokalne donosiocce odluka i zainteresovane strane”, u: Rypkema, D. i H. Mikić (eds.): *Kulturno nasleđe i kreativne industrije: vodič za održivo upravljanje kulturnim dobrima*, 14-23, Grupa za kreativnu ekonomiju, Beograd.

¹⁸ *Revija ruralnog razvoja EU*, 2012.

tradicije sa privrednim. Takođe, treba pomenuti primer u proizvodnji pirotске peglane kobasice, proizvođača Dalibora Tošića, gde učestvuju proizvođač i dizajner. Do ove uspešne saradnje je došlo zahvaljujući projektu kreativne industrije koji ima još jedan cilj, a to je podržati omladinsko preduzetništvo i na prijemljiv način približiti mladima tradiciju i prepoznatljive proizvode pirotskog kraja. Upravo zbog bogate tradicije i poznatih proizvoda, mogućnosti za razvoj kreativnog preduzetništva u Pirotu su velike, jer se za ovakve projekte može konkurisati za fondove iz Evropske unije. Takođe, značajno je istaći i projekat Mapiranja Romskog kreativnog preduzetništva i smernice za njihovo bolje uključivanje u lokalne politike, aktivnosti udruženja “Žene Juga”, kako bi prikazale ulogu ženskog stvaralaštva u podsticanju kreativnog preduzetništva Pirota i očuvanju gastronomskog nasleđa ovog kraja.¹⁹ Uloga MSP i seoskog preduzetništva za ruralni razvoj ima višestruko pozitivne efekte u mnogim zemljama.²⁰ Konzervacija kamenog sela Gostuša na Staroj planini, čiji je cilj pored zaštite narodnog graditeljstva, podizanje kulturnog identiteta područja, koji potencijalno pospešuje razvoj turizma i doprinosi revitalizaciji sela, predstavlja izuzetan primer da kulturno nasleđe ujedinjuje ljude i stvara “mostove” između prošlosti i budućnosti, a istovremeno generiše i ekonomski rast, promoviše održivi razvoj i podstiče društvenu inkluziju, koja je veoma značajna za budući razvoj.²¹

Svi navedeni primeri istovremeno generišu ekonomski rast, pospešuju održivi ruralni razvoj, podstiču društvenu inkluziju seoskog stanovništva i kvalitet života, uz očuvanje autentičnosti i identiteta područja.

5. Zaključak

Održivi ruralni razvoj je jedan od ekonomskih, društvenih i ekoloških prioriteta u savremenom društvu. U tom smislu, razvijene zemlje daju snažan podstrek teritorijalnoj koheziji ruralnih područja i obezbeđuju efikasniju valorizaciju teritorijalnih razvojnih potencijala, u skladu sa principima održivosti.

Ključni izazov koji stoji pred nosiocima razvojne ruralne politike u Srbiji jeste na koji način pospešiti preduzetnike u kreativnim delatnostima na ruralnim područjima. Pri tome se misli na finansijsku podršku kreativnom sektoru, redefinisavanje sistema podrške MSP i preduzetnicima, digitalizaciju i jačanje virtuelne ekonomije, rast konkurentnosti, unapređenje kvaliteta ljudskih

¹⁹ GKE - Grupa za kreativnu ekonomiju-Beograd: *Kreativna privreda i ekonomski razvoj Srbije*, <http://www.kreativnaekonomija.com/2016/06/17/kreativna-privreda/> (16.06.2016.)

²⁰ Grozdanić, R. et al. (2012): “Investment in innovation of SMEs - evidence from Balkan countries”, *Metalurgia International*, 10(2012), 176-179.

²¹ ZZPS - Zavod za zaštitu prirode Srbije: *Evropska nagrada za projekat zaštite sela Gostuša - „kamenno selo“ u Parku prirode „Stara planina“*, <http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=sr&strana=vest&n=425> (22.05.2017.)

resursa, stvaranje odgovarajućih institucija za kreativnu ekonomiju i programe razvoja ruralnih područja.

Nove strategije ruralnog razvoja, zasnovane na teritorijalnom kapitalu i kreativnosti, treba da budu definisane u zavisnosti od specifičnosti područja, sa ciljem revitalizacije i unapređenja kvaliteta života, baziranom na jedinstvu prirodnih, kulturno-istorijskih i tradicionalnih karakteristika za tu teritoriju.

Podsticanje i promocija kreativnog preduzetništva trebaju da budu usmereni na stvaranje povoljnijih uslova za razvoj inovativnih preduzeća, koja promovišu digitalizaciju ruralne ekonomije i omogućavaju kreiranje novih konkurentskih proizvoda neophodnih globalnom tržištu.

Neophodna je aktivnija uloga države u segmentu finansiranja revitalizacije sistema podrške MSP i preduzetništva, kao i unapređenja kvaliteta ljudskih resursa. Razvoj institucionalnog okvira za sistematsko upravljanje održivim ruralnim razvojem je neminovnost, kao i uključivanje svih ključnih aktera razvoja.

Ključne hipoteze od kojih se u radu pošlo su potvrđene u odnosu na konstatacije da neophodnost prevazilaženja nepovoljne postojeće privredne i socijalne strukture zahteva donošenje nove strategije ruralnog razvoja, koja uvažava endogene činioce razvoja, uz adekvatno sinergetsko korišćenje kreativnog preduzetništva i menadžerskih inovacija, i koja će stimulisati razvoj ruralne ekonomije u praksi.

Literatura

- Anderson, K. (2010): *Globalization's effects on world agricultural trade, 1960–2050*, Royal Society, London.
- Ansuategi, A., Greño, P., Houlden, V., Markandya, A., Onofri, L., Picot, H., Tsarouchi, G. M. & Walmsley, N. (2015): *The impact of climate change on the achievement of the post-2015 sustainable development goals*, CDKN, HR Wallingford & Metroeconomica, London.
- Bogdanov, N. (2015): *Ruralni razvoj i ruralna politika*, Univerzitet u Beogradu - Poljoprivredni fakultet, Beograd.
- Bojnec, S. (2007): "The new rural economy: change, dynamism and government policy", *Journal of Agricultural Economics*, 58(2), 381-383.
- Božić, D., Bogdanov, N. (2006): "Agrarna politika Srbije u periodu tranzicije", *Poljoprivreda i ruralni razvoj Srbije u tranzicionom periodu*, 17-34, DAES i Poljoprivredni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
- Bruinsma, J. (2003): *World agriculture: towards 2015/2030 – an FAO perspective*, Earthscan Publications, London.

- Campbell-Lendrum, D., Corvalan, C., Neira, M. (2007): "Global climate change: implications for international public health policy", *Bulletin of the World Health Organization*, 85(3), 235-237.
- Elbehri, A., Genest, A., Burfisher, M. (2011): *Global Action on Climate Change in Agriculture*, FAO UN, Rome.
- GKE - Grupa za kreativnu ekonomiju-Beograd: *Kreativna privreda i ekonomski razvoj Srbije*, <http://www.kreativnaekonomija.com/2016/06/17/kreativna-privreda/> (16.06.2016.)
- Grozdanić, R., Radović-Marković, M., Papić, Ž., Kvrđić, G., Jevtić, B. (2012): "Investment in innovation of SMEs - evidence from Balkan countries", *Metalurgia International*, No 10, 176-179.
- Hennis, M. (2005): *Globalization and European Integration - The Changing Role of Farmers in the Common Agricultural Policy*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Toronto, Oxford.
- Kabir, S., Radović-Marković, M., Grozdanić, R., Akther, R., Kvrđić, G. (2012): "The impact of capital mix on rural women entrepreneurs: an evidence from Bangladesh", *Metalurgia International*, No.12, 211-223.
- Marini, M. B., Mooney, P. H. (2006): Rural Economics, in: Cloke, P., Marsden, T., Mooney, P. H. (eds.): *Handbook of rural studies*, 91-103, Sage, London.
- Mikić, H. (2015): "Održivo upravljanje kulturnim nasleđem u kreativnoj ekonomiji: smernice za lokalne donosioce odluka i zainteresovane strane", u: Rypkema, D., Mikić, H. (eds.): *Kulturno nasleđe i kreativne industrije: vodič za održivo upravljanje kulturnim dobrima*, Fondacija Grupa za kreativnu ekonomiju, Beograd.
- Njegovan, Z., Crnokrak, N. (2012): "Ruralni razvoj u ekonomskim teorijama razvoja", *Agroprivreda Srbije u pretpristupnom periodu*, 89-109, DAES, Beograd.
- OECD (2009): *Regions Matter: Economic Recovery, Innovation and Sustainable Growth*, OECD, Paris.
- *Revija ruralnog razvoja EU*, 2/2012, UNDP, Hrvatska.
- Rikalović, G., Molnar, D., Mikić, H. (2016): "Ruralni razvoj i kreativna ekonomija", *Stanje i perspektive agroprivrede i sela u Srbiji*, 41- 68, Univerzitet u Beogradu - Ekonomski fakultet, Beograd.
- Ristić, L. (2013): "Strategijsko upravljanje održivim ruralnim razvojem u Republici Srbiji", *Ekonomski horizonti*, 15(3),229-243.
- Rosegrant, M., Ewing, M., Yohe, G., Burton, I., Huq, S., Valmonte-Santos, R. (2008): *Climate Change and Agriculture - Threats and Opportunities*, GTZ, Germany.
- Stiglitz, J. E. (2002): *Globalization and Its Discontents*, W.W. Norton & Company, NY.
- Stimson, R., Stough, R., Nijkamp, P. (2011): *Endogenous Regional Development: Perspectives, Measurement and Empirical Investigation*, Edward Elgar, Cheltenham, UK.

- Swinnen, J. (2003): "Between Transition, WTO, and EU Accession: Agriculture and Agricultural Policies in Formerly Centrally Planned Countries", *Agricultural policy reform and the WTO: where are we heading?* Capri, Italy.
- Volk, T., Erjavec, E., Mortensen, K. (2015) *Poljoprivredna politika i evropske integracije u Jugoistočnoj Evropi*, FAO, Rome.
- Vujičić, M., Ristić, L., Obradović, S. (2012): "Rural poverty reduction in the Republic of Serbia – a new approach of the Jagodina's local self-government", *Actual Problems of Economics*, No 5 (131) 2012, 339-345.
- Vujičić, M., Ristić, L., Vujičić, S. M. (2012): "European integration and rural development policy of the Republic of Serbia and West Balkan countries", *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 18(4), 519-530.
- Zekić, S., Matkovski, B. (2015): "Razvojne mogućnosti ruralnih područja Srbije", *Zbornik Matice Srpske za društvene nauke*, 153(4), 757-771.
- ZZPS - Zavod za zaštitu prirode Srbije: *Evropska nagrada za projekat zaštite sela Gostuša - „kameno selo“ u Parku prirode „Stara planina“*, <http://www.zzps.rs/novo/index.php?jezik=sr&strana=vest&n=425> (22.05.2017.)

THE SIGNIFICANCE OF TERRITORIAL CAPITAL FOR RURAL DEVELOPMENT IN THE KNOWLEDGE ECONOMY

The paper analyses the significance of territorial capital and continuity of rural revitalisation based on knowledge and creativity. It points to necessity of overcoming unfavourable economic and social structure of rural regions in Serbia which demand economic and social modernisation, considering endogenous factors of development. Therefore, the aim of research is to emphasize that successful rural development demands such functioning of all endogenous resources which provide sustainable innovative development, including complex structures of institutional, organisational, and technical-technological changes in economy and society. The viewpoint that economic-social development is created in local communities implies that it is defined not only by natural potentials and resources but also by their mutual complementarity with creative activities and institutional ambience for successfully managing the process of revitalization of rural regions. The models of encouragement of rural economy and examples of good practice in creative entrepreneurship in this sector are also the subject of consideration. The results of research show that new strategies of rural development in the conditions of dynamic development of science, knowledge, technical-technological innovations, creativity and entrepreneurship are inevitable, while the growth and development depend on proactive reaction to outer and inner challenges. The first section of the paper points to the significance of territorial capital and creative entrepreneurship for the concept of rural development based on knowledge. In the second section of the paper, various approaches to rural revitalization are considered through the activities which are basically important in economic transformation and quality of social life in rural areas. The third section presents the concept of territorial capital and significant factors of rural economy, while the fourth section shows the examples of good practice of interdependence of innovations and benefits of the local environment.

Keywords: rural development, territorial capital, creative entrepreneurship, knowledge economy.